

УДК 338.64

Борисюк О.В.
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки*

ЗНАЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УМОВАХ ЗАГОСТРЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ

IMPORTANCE OF ECOLOGY INSURANCE IN CONDITIONS OF EXACERBATION OF ECOLOGICAL SITUATION IN UKRAINE

АНОТАЦІЯ

На сучасному етапі розвитку суспільства, з огляду на наявний рівень промислового потенціалу, життя неможливе без антропогенного впливу на всі елементи природного середовища. Особлива проблема – аварії на виробництвах, результати яких значні як в екологічному, так і в економічному масштабах, причому деякі з них, наприклад Чорнобильська, носять характер глобальних катастроф. Як переконує світовий досвід, страхування у сфері природокористування відшкодовує збитки, заподіяні навколишньому середовищу і «третім особам», за рахунок коштів самих учасників ринку, а не бюджету. Це дає можливість державі спрямовувати більше грошей на превентивні заходи, більш чітко й ефективно проводити відновлювальні роботи. У рамках даної проблематики одним з основних мотивів розвитку екологічного страхування є високий розмір екологічних збитків, який часто в кілька разів перевищує збитки, викликані пожежами і стихійними лихами.

Ключові слова: екологічне страхування, екологічні збитки, екологічні чинники, охорона навколишнього середовища, екологічні штрафи.

АННОТАЦИЯ

На современном этапе развития общества, учитывая существующий уровень промышленного потенциала, жизнь невозможна без антропогенного воздействия на все элементы природной среды. Особая проблема – аварии на производствах, результаты которых значительны как в экологическом, так и в экономическом масштабах, причем некоторые из них, например Чернобыльская, носят характер глобальных катастроф. Как убеждает мировой опыт, страхование в сфере природопользования возмещает убытки, причиненные окружающей среде и «третьим лицам» за счет средств самих участников рынка, а не бюджета. Это дает возможность государству направлять больше денег на превентивные меры, более четко и эффективно проводить восстановительные работы. В рамках данной проблематики одним из основных мотивов развития экологического страхования является высокий размер экологического ущерба, который часто в несколько раз превосходит убытки, вызванные пожарами и стихийными бедствиями.

Ключевые слова: экологическое страхование, экологический ущерб, экологические факторы, охрана окружающей среды, экологические штрафы.

ANNOTATION

On the present stage of society development considering the existing level of industrial potential, life is impossible without anthropogenic influence onto all elements of natural environment. The special problem is production accidents, the results of which are considerable both in ecological and economic scales. Moreover some of them, for example Chernobyl one, has a character of a global disaster. As the world experience ensures, the insurance in the field of environmental management makes amends, which the environment and «strangers» suffered, on the account of the funds of market participants but not of the budget ones. It gives the state an opportunity to direct more money for the preventive measures, to carry out renewable works more precisely and effectively. In the frame of this problem one of the main reasons of the development

of ecology insurance is a big amount of losses, caused by fires and natural disasters.

Keywords: ecology insurance, ecology losses, ecology causes, environmental defense, ecology fines.

Постановка проблеми. Коріння екологічних проблем лежать в економіці. У зв'язку із цим виникає необхідність вирішити проблему переходу від адміністративних методів захисту екологічних ризиків до економічних. Одним із засобів її вирішення є впровадження екологічного страхування. Воно створює взаємну зацікавленість і страхувальника, і страховика у зниженні ризику техногенних і природних катастроф, аварій; дає змогу зменшити витрати господарюючого суб'єкта у разі нанесення їм шкоди третім особам, навколишньому середовищу в результаті виникнення надзвичайних подій екологічного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність та особливості екологічного страхування висвітлені в працях: О.О. Веклич, М.Т. Бець, Б.О. Горлицького, Б.М. Данилишина, Л.Г. Мельника, О.Т. Левандівського, Г.М. Пишкіної, В.Я. Шевчука, П. Екінс, Х. Девені, М. Паркес, В.К. Джагер, М. Шофелд та багатьох інших.

Мета статті полягає у висвітленні значення екологічного страхування в нинішніх умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологічне страхування є тим ринковим інструментом, який дає змогу не тільки компенсувати величину збитку, нанесеного навколишньому середовищу, фізичній або юридичній особі в результаті аварії або природної катастрофи, а й сприяти попередженню або зменшенню ризику.

Міжнародна практика показує, що екологічне страхування забезпечує права держави як власника природних ресурсів на підтримку прийнятної якості навколишнього середовища і необхідного рівня відтворення природних ресурсів.

Розвиток вітчизняного ринку екологічного страхування потребує вдосконалення методичного, законодавчого забезпечення страхових операцій. Зокрема, прийняття Закону «Про обов'язкове екологічне страхування», з одного боку, забезпечить захист інтересів господарюючих суб'єктів у зв'язку з їх зобов'язаннями

щодо відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому середовищу, життю, здоров'ю громадян унаслідок негативного впливу на них господарської або іншої діяльності; з іншого боку, створить оптимальні умови для попередження виникнення екологічних ризиків.

Екологічна ситуація, що склалася в Україні в останні роки, викликає велике занепокоєння не лише у екологів, а й простих громадян. Негативні з погляду екології чинники можна згрупувати за такими основними пунктами.

1. Викид в атмосферу шкідливих речовин (основні джерела забруднення – автомобілі і промислові підприємства). Так історично складалося, що значна частина промислових підприємств України (понад 80%) розташована в містах, де проживає близько 70% населення країни. За статистикою до 90% газоподібних, рідких і твердих відходів утворюється в містах і близько 10% – у сільській місцевості. Для багатьох міст України характерне складне екологічне становище, зумовлене наявністю і концентрацією підприємств чорної і кольорової металургії, теплоенергетики, хімії і нафтохімії, гірничодобувної промисловості, цементних заводів. Згідно з даними Держкомстату, серед великих міст України найбільш забруднені Кривий Ріг, Маріуполь, Луганськ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Київ [1].

2. Низька якість і дефіцит питної води у низці міст України, таких як Донецьк, Одеса, Харків. А на це скаржаться практично всі українці. Виходом із ситуації, що склалася, є загальнодержавні та регіональні програми поліпшення якості питної води в містах (за рахунок новітніх технологій очищення води та заміни водопровідних мереж) і механізми диверсифікації шляхів забезпечення жителів міст водою, для цього пропонується створити мережу артезіанських свердловин.

3. Існує недостатня ступінь очищення стічних вод, скидання неочищених стічних вод міських і промислових підприємств у водойми. Практично в усіх містах України каналізаційні мережі потребують заміни або капітального ремонту. За даними Мінекології, у переважній більшості міст України споруди з очищення загальноміських стічних вод перевантажені.

Приблизно половина міських стічних вод скидаються у водні об'єкти недостатньо очищеними, із них близько 15% – взагалі без очистки. Ще складніша ситуація в промисловості. У водойми без будь-якого очищення скидаються до 70% виробничих стічних вод. Критична ситуація зі скиданням неочищених вод у Донецькій, Луганській, Дніпропетровській областях. І тут так само необхідні, з одного боку, посилення штрафних санкцій за скидання неочищених вод, а з іншого – якнайшвидша модернізація очисних споруд.

4. Маємо критичне накопичення побутових та високотоксичних відходів. Ця проблема характерна для всіх великих міст України. Згідно з даними Мінекології, з 2011 р. у країні нако-

пичилося понад 35 млрд. т відходів, 2,6 млрд. т з яких – високотоксичні. Побутові полігони біля українських мегаполісів переповнені і знаходяться в критичному стані. Водночас так і не вирішено питання будівництва інноваційних заводів із сортування та переробки побутових відходів. Розглянуті ж проекти сміттєспалювальних заводів є застарілими і небезпечними для здоров'я українців. Наприклад, один із найбільших в Україні київський сміттєспалювальний завод «Енергія» є одним з основних забруднювачів повітря на лівому березі столиці [1].

5. Забруднення міських ґрунтів, яке пов'язане, головним чином, із викидами автотранспорту та промислових підприємств. Забруднюючі речовини осідають у радіусі до 5 км від стаціонарного джерела викидів. У зв'язку із цим необхідний постійний екологічний моніторинг забруднення міських ґрунтів і своєчасне проведення всіх необхідних очисних заходів.

6. Зменшення «зелених» зон у мегаполісах, які є головними «фільтрами», генеруючими кисень, очищають повітря від шкідливих викидів автомобілів і промислових підприємств. Наприклад, доросле дерево каштана очищає від вихлопних газів простір об'ємом до 20 тис. кв. м. На жаль, практично в усіх українських мегаполісах постійно спалахують резонансні скандали, що стосуються стрімкого зменшення кількості «зелених» зон через їх житлову та офісну забудову. Найбільш показовим у цьому плані є Київ. За даними екологів, за останні 10 років столиця втратила близько 200 га зелених насаджень. У підсумку в 2010 р. на Конференції ООН із питань клімату був опублікований міжнародний звіт, в якому Київ посів останнє місце серед 30 найбільш зелених столиць Європи. У зв'язку із цим необхідне прийняття мораторію на вирубку «зелених» зон в українських мегаполісах, а також упровадження обов'язкових державних і місцевих програм з озеленення екологічно несприятливих міст.

7. Неготовність мегаполісів до прояву глобального потепління. Аномальна спека останніх років показала, що українські міста виявилися не готові до реального прояву однієї з головних екологічних загроз нашого століття – глобального потепління. У результаті українці потрапляли до лікарень із тепловими ударами через неналежні робочі умови, асфальт розплавлявся під колесами машин, електричні мережі не справлялися з обслуговуванням кондиціонерів та інших охолоджуючих систем. За прогнозами кліматологів, подібна аномально спекотна температура очікує нас і в наступні роки.

В Україні, як і за її межами, метеорологічні спостереження демонструють тенденцію до потепління: протягом наступного століття прогнозується значне підвищення температури і зменшення опадів у літні місяці, що викличе збільшення посушливих та спекотних явищ.

Одним із напрямів подолання складної екологічної ситуації є екологічне страхування.

Згідно зі ст. 16 Конституції України, забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду українського народу є обов'язком держави. Екологічна безпека можлива лише за умов створення в Україні ефективного інституту екологічного страхування. На жаль, доводиться констатувати, що, незважаючи на численні спроби закріпити цей інститут на законодавчому рівні, необхідний результат поки що не досягнутий [8, с. 79].

В європейських країнах екологічне страхування стає невід'ємною частиною екологічного управління ризиками на промислових підприємствах, що дає змогу регулювати низку екологічних проблем, пов'язаних як з управлінням на виробництві, так і з відповідальністю за забруднення об'єктів навколишнього природного середовища. За оцінками експертів, 90–95% європейських промислових підприємств страхуються від можливих екологічних ризиків. У США вимога щодо фінансових гарантій, у тому числі страхового покриття, на випадок нанесення шкоди об'єктам навколишнього природного середовища, міститься в усіх основних природоохоронних актах.

До внутрішньої екологічної функції держави належить реалізація права громадян на безпеку для їх життя та здоров'я довкілля (екологічну безпеку) і відшкодування шкоди, заподіяної порушенням цього права, що передбачено, зокрема, ст. 50 Конституції України та ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Екологічне страхування є одним з основних засобів реалізації зазначеного права. Його треба розглядати в сукупності з іншими елементами економічного механізму забезпечення охорони довкілля, закріпленого у Законі України «Про охорону навколишнього середовища», яким визначено правові, економічні та соціальні основи захисту природного середовища [4, с. 55].

Екологічне страхування є одним з основних елементів економіко-правового механізму природокористування та охорони навколишнього природного середовища.

Відповідно до ст. 49 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», у країні запроваджено інститут екологічного страхування. Воно поділяється на добровільне, обов'язкове державне та інші види страхування громадян, їх майна, майна та доходів підприємств, установ і організацій на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища, погіршення якості природних ресурсів.

Чинне екологічне законодавство України передбачає страхування окремих природних об'єктів, що відображено у природно-заповідному, земельному, водному законодавстві, законодавстві, що регулює відносини з використання

ядерної енергії та радіаційну безпеку, у галузі поводження з відходами, про контроль над транскордонними перевезеннями небезпечних відходів та ін.

Екологічне страхування вважається одним із наймолодших видів страхування відповідальності. Як один із чинників екологічної стабілізації він з'явився наприкінці 70-х років минулого століття внаслідок загострення екологічних проблем, як в окремих країнах, так і загалом у світі. Екологічне страхування дає можливість забезпечити права третіх осіб, які зазнали шкоди внаслідок аварії на небезпечному об'єкті, шляхом отримання компенсації за шкоду життю, здоров'ю та майну; захистити майнові інтереси власників небезпечних промислових підприємств через висунення їм претензій особами, які постраждали внаслідок аварії; запобігти банкрутству згаданих підприємств під час великої аварії та ін. [8, с. 78].

У багатьох високорозвинених країнах екологічне страхування є обов'язковим. Так, під обов'язковим екологічним страхуванням у Сполучених Штатах, наприклад, розуміють певні нормативи фінансової стійкості та платоспроможності компанії, дотримання яких гарантує наявність коштів на відшкодування витрат, пов'язаних із забрудненням навколишнього середовища.

Ризик заподіяння шкоди навколишньому середовищу аварійним забрудненням у багатьох країнах включається до стандартного договору добровільного загального страхування цивільної відповідальності підприємств. Обов'язкове страхування відповідальності за екологічну шкоду також існує й здійснюється приватними страховими компаніями в Бельгії та Португалії.

Проте в Україні існує низка проблем, пов'язаних з упровадженням інституту екологічного страхування.

Так, основною проблемою, що гальмує розвиток екологічного страхування в Україні, є відсутність чіткого нормативно-правового регулювання здійснення страхування екологічних ризиків.

Основні проблеми реалізації екологічного страхування наведено на рис. 1.

Відсутність економічних стимулів для підвищення екологічної безпеки діяльності (наприклад, можливості віднесення витрат на страхування екологічних ризиків на собівартість продукції). Включення витрат на обов'язкове страхування екологічних ризиків у собівартість продукції дасть змогу підприємствам – джерелам підвищеної небезпеки в умовах складної економічної ситуації мати джерело фінансування природоохоронних заходів, оскільки нині українські суб'єкти господарювання не мають вільних коштів для покриття таких витрат за рахунок прибутку [7, с. 42].

Разом із тим у законодавчій базі України не передбачені дієві пільги за обов'язковими платежами екологічного призначення за впровадження природоохоронних технологій і заходів.

Не можна оминати увагою той факт, що в Україні спостерігається недостатньо висока ступінь відповідальності за нанесення шкоди навколишньому природному середовищу (НПС) і порушення норм екологічного законодавства, що не стимулює забруднювачів підвищувати екологічну безпеку своєї діяльності. Фактично підприємства-забруднювачі, здійснюючи обов'язкові екологічні платежі, купують право забруднювати навколишнє середовище. Нині в Україні вигідніше платити за забруднення НПС, ніж упроваджувати природоохоронні технології й обладнання. Безумовно, такий стан не сприяє забезпеченню екологічної безпеки держави в майбутньому. Саме тому, на нашу думку, штрафи за перевищення лімітів скидів та викидів в НПС повинні бути настільки високими, щоб вигідніше було здійснювати природоохоронні заходи, ніж їх сплачувати. Однак під час установавання зазначених штрафів необхідно враховувати реальні фінансові можливості суб'єктів господарювання [7, с. 43].

Руденко Г.Б. вважає, що відшкодуванню за рахунок страхових внесків також не підлягають витрати, пов'язані зі сплатою штрафних санкцій за забруднення навколишнього природного середовища, і ця точка зору, на нашу думку, є правильною.

У законопроектах установлений *ліміт відповідальності страховика*, згідно з ним, розмір відшкодування третім особам шкоди, заподіяної внаслідок аварійного забруднення навколишнього природного середовища, може

обмежуватися лімітом відповідальності страховика [3, с. 184]:

1. Ліміт відповідальності страховика може встановлюватися на весь строк дії договору екологічного страхування для виплат за позовом (позовами).

2. Ліміт відповідальності страховика встановлюється на основі нормативно-правових актів законодавства України щодо оцінки шкоди, заподіяної аварійним забрудненням навколишнього природного середовища, та не може перевищувати страхової суми за окремим об'єктом страхування.

3. У разі заподіяння шкоди третім особам на суму, що перевищує ліміт відповідальності, страховик відшкодовує кожному з потерпілих (якщо позови вчинено ними одночасно) суму, пропорційну обсягу шкоди, заподіяної кожній із цих осіб у межах ліміту відповідальності.

Лімітування цивільно-правової відповідальності за заподіяння шкоди широко розповсюджено в зарубіжному законодавстві, частіше за все воно застосовується у сфері використання ядерної енергії. Наприклад, гранична межа страхового покриття відповідальності оператора ядерної установки встановлена у Великобританії, Данії, Нідерландах, Німеччині, Іспанії, США та інших країнах. Зокрема, у Нідерландах ця межа становить 500 млн. гульденів, у Великобританії – 5 млн. фунтів стерлінгів, у Швейцарії – 300 млн. франків.

Якнайшвидше прийняття Закону України «Про екологічне страхування» з урахуванням

Рис. 1. Основні проблеми екологічного страхування в національній економіці

Джерело: власна розробка автора

практичних висновків та пропозицій дасть змогу, на нашу думку, вирішити безліч правових питань, які виникають сьогодні у зв'язку з відшкодуванням шкоди третім особам і навколишньому природному середовищу в цілому, у тому числі й упровадженням і реалізацією екологічних штрафів.

Отже, найбільше на здоров'я українців впливає забруднене повітря. Щорічно по всій Україні в атмосферу виділяється близько 17 млн. т шкідливих речовин. Окрім того, деякі із цих речовин мають значний вплив на зміну клімату, а отже, і на погіршення стану здоров'я людей. Свій внесок у забруднення повітря роблять, зокрема, підприємства чорної металургії, енергетики, вугільної промисловості, хімічної та нафтохімічної промисловості. Маємо також великі викиди з ТЕЦ та автомобілів, кількість яких щороку зростає. Не останнє місце займає забруднення повітря різного роду металургійними підприємствами з їх морально і фізично застарілими системами очистки викидів в атмосферу. Впливають також незаконні вирубки лісів у Карпатах, які провокують серйозні природні катаклізми.

Жодні дії екоорганізацій чи активістів, які виступають за чисту і безпечну для здоров'я Україну, сьогодні не мають бажаного результату. Передусім тому, що немає жорсткого контролю над дотриманням законодавства у природоохоронній сфері, а також документів, які регулювали би питання саме здорового навколишнього середовища. Саме тому постає питання активної підтримки держави стосовно екологічного страхування.

Зважаючи на те, що влада відстає у вирішенні даної проблеми, до рішучих дій повинні братися самі українці. Втім, суспільство до такого поки що не готове, адже для того, щоб виправити ситуацію, яка склалася протягом багатьох років, треба прикласти чимало зусиль. Як засвідчує багатовікова практика, змусити слов'янина дотримуватися певних правил може тільки страх перед неминучим покаранням, тому за прикладом багатьох розвинутих країн нам просто необхідно посилити штрафи за порушення екологічних норм і стандартів у промисловості.

Але поряд із цим потрібно створити необхідні умови як для підприємств, так і для окремих громадян, які готові ставати більш екологічними. Як наголошує більшість учених, починаючи з маленьких змін кожної людини на побутовому рівні, у перспективі можна досягнути порядку у своєму дворі, у місті та країні загалом.

Висновки. Звичайно, не всі екологічні ризики, які виникають у сфері природокористування, можна застрахувати в силу специфіки самого страхування, а лише ті ризики, які носять випадковий характер і підлягають економічній оцінці.

Водночас пропонуваний підхід до створення цілісної системи екологічного страхування дасть змогу розширити можливості застосування страхового механізму до більшої кількості

ризиків, що виникають у сфері природокористування. У систему екологічного страхування, крім страхування цивільної відповідальності, необхідно включити й інші галузі страхування. Наприклад, особисте страхування працівників, чия діяльність з охорони сфери природокористування має підвищений ризик: інспекторів охорони лісових ділянок, морських акваторій, заповідників, національних парків і т. д.

У разі використання такого підходу до формування системи екологічного страхування та законопроекту, що забезпечує ефективне її функціонування, багато видів страхового захисту від ризиків негативного впливу на навколишнє середовище і природні ресурси увійдуть у страхові програми екологічного страхування. Слід зазначити, що цей підхід вигідний усім учасникам страхового процесу:

- державі, оскільки страховий ринок візьме на себе більш широкий спектр компенсації збитків;
- страхувальникам, оскільки буде застраховане все різноманіття завданої їм діяльністю шкоди;
- страховикам у зв'язку з розширенням страхового ринку;
- третім особам у зв'язку з розширенням можливостей компенсації заподіяної їм шкоди;
- навколишньому природному середовищу, яка в особі держави й органів виконавчої влади може отримати кошти на реалізацію превентивних природоохоронних заходів, на ліквідацію негативних наслідків заподіяння шкоди та відновлення до нормативного стану.

Для підвищення ефективності здійснення наявних і нових видів страхування у сфері природокористування й охорони навколишнього середовища, а також забезпечення фінансової стійкості страхових операцій необхідно, на нашу думку, створити спеціальні професійні об'єднання, які забезпечуватимуть координацію діяльності страхових компаній, що здійснюють екологічне страхування, а також побудувати ефективну систему екологічного перестраховування.

Ліквідація законодавчих, методичних і організаційних проблем дасть змогу, на нашу думку, незважаючи на повторювані кризові явища у вітчизняній економіці, створити цивілізований ринок екологічного страхування, що сприятиме розвитку вітчизняного ринку екологічних послуг.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Адаптація до зміни клімату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.forza.org.ua/sites/default/files/adaptation_climate_change_brochure_ua_screen_final.pdf.
2. Бобох Н.М. Проблеми та перспективи становлення екологічного страхування в Україні / Н.М. Бобох // Економіка в умовах сталого розвитку: контекст підприємств, регіонів, країн: матер. Міжнар. наук. конф. (20 листоп. 2013 р.); Національний гірничий університет. – Д., 2013. – С. 146–147.
3. Васишин Х.Р. Екологічне страхування як засіб забезпечення екологічної безпеки України / Х.Р. Васишин // Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в еко-

- номічних трансформаціях: матеріали II наук.-практ. конф. (Бахчисарай, 23–24 верес. 2010 р.); НДІ сталого розвитку та природокористування, РВПС України НАН України, Кримський інститут КНЕУ ім. Вадима Гетьмана. – Сімферополь: Фенікс, 2010. – С. 184–187.
4. Карлін М.І. Управління державними фінансами: [навч. посіб.] / М.І. Карлін, О.В. Борисюк. – Луцьк: ПП Іванюк, 2013. – 273 с.
 5. Мірошніченко О.П. Особливості правового регулювання інституту відповідальності в екологічному праві Європейського Союзу / О.П. Мірошніченко // Сучасні питання економіки і права. – 2011. – Вип. 1. – С. 121–125.
 6. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 № 2818-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.
 7. Проніна В.О. Проблеми становлення екологічного страхування в Україні / В.О. Проніна // Молодіжний науковий вісник Української академії банківської справи: Серія «Юридичні науки». – Суми: УАБС, 2015. – № 2(9). – С. 42–43.
 8. Решетник Л. Екологічне страхування як одна з форм відшкодування шкоди, заподіяної порушенням права громадян на безпечне для їх життя та здоров'я довкілля / Л. Решетник // Право України. – 2002. – № 6. – С. 78–81.
 9. Directive 2014/35/CE of the European Parliament and of the Council of 21 April 2014 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage. L 143/56, 30.04.2014.